

Lehetséges-e kiegyezés, majd engesztelődés?

Hadd kezdjem egy kitérővel ezt az írást. Generációm és – hadd mondjam így – különösen az enyémmhez hasonló kulturális háttérből érkező akkori fiatalok számára a rendszerváltozás Magyarország lehetőségeinek *újramegnyílásáról* szólt. Liberális konzervatív, értelmiségi háttérrel nehezen lehetett azt képzelni, a lehetőségek *helyreállításának* jött volna el az ideje, hiszen hazánk történetében a szabadság rendje sosem volt adottság, ezért nem volt mit helyreállítani: a legjobb esetben is csak folytatásról – a produktív nemzeti hagyományelemek megkereséséről és újrafelvételéről – lehetett álmodoznunk. Akik Széchenyi és Szekfű mellett *hajlandók* voltak feldolgozni Kemény Zsigmondot, József Attilát, Bibót és Szűcs Jenőt is, azok már akkor sejtették, hogy az előttünk álló időszak nem nélkülözi majd a nehézségeket és a vargabetűket. *Quod erat demonstrandum.*

Az alapvető különbség a konzervatív és a nacionalista nemzetszemlélet között mára világosan kitapinthatóvá vált: az előző a nemzeti érdekű kritika, az utóbbi a nemzetellenes manipuláció politikai gyakorlata; az előbbi az újramegnyitás, az utóbbi a helyreállítás jegyében áll. A „nacionalista” helyett azonban pontosabb volna az „etnicista” jelző használata az utóbbi tíz évben felerősödött „helyreállító” mechanizmusra, hogy egyértelművé tegyük ennek a hagyománynak a – végső soron – nemzetellenes voltát. Az etnicizmussal való szembenézés e cikk tágabb témájának a szempontjából is fontos: hogy lássuk, mi akadályozza a domináns jobboldali érzület és a baloldali véleményközösség közötti *modus vivendit*.

Az újramegnyitás archimedesi pontja az abortált polgárosodás és a töredékes nemzeti modernizáció körül keresendő – már Széchenyi óta. Az utóbbi kétszáz évben mit sem változtak a liberális konzervativizmus kulcsszavai: polgárosodás, érdekegyesítés, politikai szabadság és függetlenség, erkölcsi rend, nyugati nemzet. Az etnicizmus ehhez képest a homogénnek tételezett nemzeti kollektívum védelmének (a mindent maga alá seprő etnikai szuverenitás) fals céljával vág rendet a keresztény emberkép, a koordinált individualizmusok, a kapitalizmus által lehetővé tett önmegvalósítás, a közösségi pluralizmus, a versenyképes társadalom és a külügyi *Realpolitik* gyakorlataiban. Ez utóbbi színergiákat (komplex egyensúlyi állapotot) a továbbiakban az *európai belátás*nak fogom nevezni.

A konzervativizmus *gondot csinál* a nemzetből, amely – a felvilágosodás doktrínáitól nem elválaszthatóan – az ember tömeges politikai egyenlősítése felé tett egyik első lépés volt a Nyugat történelmében. Amikor aztán a nemzeti kollektívum és a demokrácia a 20. század elején találkoztak egymással, olyan elegye jött létre a tömegmozgalmaknak, amelyek végül legyőzték az Isten és a törvény előtti egyenlőségen, az ezeket megelőző társadalmi hierarchián, a születési és szerzett érdemeken, az erkölcsi renden (erényeken) és a politikai hatalommegosztáson alapuló – tágabban értett, adott esetben eltérő hangsúlyokkal operáló – konzervatív világképet.

A nacionalizmus és a konzervativizmus tehát jó száz éve még egymás ellenfelei voltak. Mára odajutottunk, hogy a nacionalizmus nemcsak a kereszténységet és az összes említett, részben premodern politikai alapvetést temette maga alá, hanem a konzervativizmust is, miközben azzal házal, hogy ezeket *megvalósítja*. Magyarországon harminc éve – és különösen az utóbbi tíz évben – azzal házal, hogy ezt a politikai képletet – vagyis a nemzeti gondolatot – *helyreállítja*. Míg a konzervativizmus alapélménye a magyar polgárosodás és a nemzeti modernizáció reális hanyatlása, addig az etnicizmusé a függetlenségi nacionalizmus előbb politikai, majd egyre inkább pszicho-politikai (részint a rasszizmussal érintkező etnicista, részint antimodernizációs), sérelmi perspektívája. A függetlenségi nacionalizmus és az európai belátás egymást kizáró politikai gyakorlatok.

Ami a függetlenségi nacionalizmussal szemben álló, most az egyszerűség kedvéért baloldalinak nevezett politikai gyakorlatot illeti, ennek terméketlensége éppen a túlhajtott nemzeti koncepció radikális kritikájából fakad. A magyar baloldaliság (szemben például az olasszal, a franciával, a göröggel, a románnal vagy az oroszsal) hagyományosan a nacionalista érzület radikális kritikáján alapul, származzon ez a liberálisoktól, a polgári radikálisoktól, a szociáldemokratáktól vagy a kommunistáktól – hogy egy rövid időre egységet teremtsünk száz év tágabban értelmezett baloldali politikai áramlatai között. Ami azt illeti, a kommunistákkal szemben, akik már az 1950-es évektől *felhasználták* a na-

cionalizmust az uralmuk konszolidálása érdekében, az előbbieket „elvszerűen” antinacionalisták voltak; döntően azért, mert úgy gondolták, hogy a nacionalizmus – ahogyan ők ismerték, miközben nem érdekelte őket az újrafogalmazása sem – a modernizáció akadály, illetve a modernizációnak *szupranacionalista* politikai alakulatokból vagy eszmékből kell kiindulnia. A magyar nemzetet nem tartották alkalmasnak az autochton modernizációra. (Ebbéli meggyőződésükben odáig mentek, hogy nem voltak restek élesztgetni és felhasználni a zsidó etncizmust sem a magyar nacionalizmus ellenében. Hogy aztán – értve itt a kommunistákat – uralomra jutva majd megpróbálják ezt levakarni magukról.)

Mindenesetre a politikai törésvonal a pregnánsan antimodernista függetlenségi nacionalizmus radikalizálódó áramlatai és a modernizáció között – ide-oda csúszkálva ugyan népiek és urbánusok, a „harmadik út” hívei és a nyugatosok, magyarok és zsidók stb. között – a tömegpszichében lecsapódva egyre „sűrűbb” kulturális jelentőségre tett szert. 1867 óta a politika fokozatosan erősítette a kulturális törésvonalakat, úgyhogy aminek – a nemzeti sorskérdések értelmezéseiben húzódó konfliktusoknak – megvoltak az alapjai már a kereszténység és a pogányság, a Habsburg- és a törökpártiság, illetve a labanc és a kuruc ellentétek óta, az a 20. század elejére, különösen pedig Trianon után a tömeget is bevonó kulturális frusztrációkban rögzült.

Ezért ami a közelebbi témánkat illeti, hogy ti. milyen reményt fűzhetünk hazánkban a politikai és társadalmi megbékéléshez, ez csak akkor válaszolható meg megnyugtatóan, ha az eddig elmondottak genetikus (a történelmi fejlődésünkben tetten érhető) logikáját és ennek mélyebb kulturális hatásait is mérlegre tudjuk tenni. A kérdés ekkor a következőre egyszerűsödik: lehetséges-e olyan közösségi gyakorlat uralomra juttatása, amely felülírja a mai gátlásokat és frusztrációkat, s képes tartósan termékeny közösségi cselekvés megalapozására (miután kiderült, hogy a modernizációs–antimodernizációs konfliktus maga alá temeti a produktív nemzet megformálásának lehetőségét, ugyanakkor a politika elvileg lehetne pozitív hatással – éppen annyira, amennyire negatív befolyással is tudott lenni – az ilyen koordinációs képesség elültetésére).

Rögtön megjegyezném, hogy korunk nem kedvez ennek az erőfeszítésnek. A közösségi média által ránk szabadított tömegmanipulációs mechanizmus, közben az oktatási rendszerünk lezüllesztése és az állam függelmi rendszerének erősítése a társadalomban mind nem a termékeny közösségi koordinációt szolgálják, ellenkezőleg. A polgárosodásnak vélhetően elmúlt már az az útja, amely a Nyugatot ma még működő immunitással ruházta fel a civilizációellenes populizmusokkal szemben. Magyarország polgári fejlődésének alapjait (egyelőre) sűrű homály fedi, amelyet a politikai rossz akarat csak tovább növel. Ilyen körülmények között a létezőt felülíró közösségi gyakorlat uralom-

ra juttatása nehezen történhet meg addig, amíg a létező gyakorlat nem vezet mély szakadékba az országot, s a mai paradigma roncsai mögül nem fénylenek fel ma még ismeretlen megoldások. De ne legyünk indokolatlanul optimisták! Közel sem biztos, hogy a romokon egészséges reflexek szökkennek majd szárba, amelyek aztán képesek lesznek produktív intézményrendszer és viselkedési minták kialakítására.

Az önmagában is tragikus választás abban áll, hogyha már nem bízunk (ahogy e sorok szerzője nem bízik) a létező gyakorlat – a nemzeti különösséget és a modernizációt egyaránt szolgáló – kedvező evolúciójában, akkor érdemes-e erősíteni az itt-ott megbúvó ellenállási pontokat, amelyek esetleg összeérve kritikus változásokat indíthatnak be, vagy meg kell várni, röviden, míg az egész *összedől*, ennek minden kockázatával és kiszámíthatatlanságával. Hangsúlyozom, nem politikai szintű kérdés, amiről beszélek. Nem – vagy nem csak – arról van szó, hogy a mai kormánypolitika mennyire hasznos az országnak vagy milyen kifutása lehetséges. Arról van szó, hogy a kormánypolitikát mozgató logika, amely nagyjából a függetlenségi nacionalizmus oldalára esik, korrigálhatja-e – mintegy reflexív módon – a saját antimodernizációs alapvetését, vagy ez utóbbi érintetlenül marad és – ideértve az ellenoldali gondolati hagyományt is – újratermeli a lemaradásunkat, miután szemmel láthatóan nem képes autochton modernizációs perspektívát adni.

Úgy gondolom, a „lemaradás” narratíva külön igazolására nincs szükség az eddigiek fényében. Nincs semmi, ami az eddigi történelmünkben igazolná, hogy van a modernizációnak és a versenyképességnek a nyugatinál (nálunk pedig legalább a nyugatiasnál) reménykeltőbb formája. Ugyancsak nem igazolja semmi – ideértve a liberális demokráciák legújabb megrendülését is –, hogy a „jó életnek” lehetséges a nyugatinál teljesebb, boldogabb, emberhez méltóbb formája, amiért érdemes volna feladni a modernizáció és a versenyképesség vezérelveit. Ennek fényében a modernizációs logika nemzeti formájának kialakítása ideális célja lehetne a nemzeti érdekű kormányzásnak, illetve amennyiben ez nem lehetséges, mert a függetlenségi narratíva nem engedi a nacionalista gondolkodás kitörését a modernizáció irányába, ugyanakkor az antinacionalista hagyománynak nem célja a nemzeti identitás alkalmas, értő, érzékeny átformálása, akkor a mai nacionalista–antinacionalista paradigma hosszú távon is olyan kulturális konfliktus alapja marad, amely tartósan aláássa a nemzet önfenntartását és más kultúrákhoz mért fejlődését. Miközben kormányok jönnek-mennek, a lényeg nem változik, és a lényeg megöli a jövőnket, aminek ezer kisebb-nagyobb jelét látjuk máris a közhangulat mérgező mindennapjaitól a kivándorlás erősödésén át a politikai rendszer cselekvőképtelenségéig.

A közösségi (kvázi politikai) kultúra átalakulása a politikai vezetők viselkedésének és a politikai rendszer használatának szívós, termékeny fordulatával következhet csak be. A kulturális

változást a hosszú távú gyakorlat így előálló megváltozása fogja kikényszeríteni, mint ahogy a politikai gyakorlat hosszú ideig tartó terméketlen, zsákutcás, a politikai patológia témakörébe tartozó deformitása tette olyanná, amilyenné mára vált. De a politikusi etika és a politikai rendszer értő gondozása nélkül a politikai kultúra átalakulását nem lehet várni úgy, hogy az a nemzet érdekében, a saját akaratával megegyezően történjen – ne pedig valamilyen külső gazdasági, társadalomszervezési, politikai hatás eredményeként, amelyekkel kapcsolatban a frusztráció később éppen olyan negatív hatásokkal járhat, mint az utóbbi 150 évünkben annyi minden, amely vagy nem volt kellően „nemzeti”, miközben modernizált, vagy nem modernizált, miközben nacionalista volt.

Eközben vannak kísérletek, alulról jövő kezdeményezések a többé-kevésbé pontosan felfogott problémáinkkal való szembenézésére. A Szabadság téri „gábrieles” emlékmű körül kialakuló ellenállási mozgalom, amelyet Eleven Emlékműként ismerünk, például ilyen kezdeményezés. E sorok szerzőjének volt némi szerepe ennek a megszületésében. Az első megmozduláson négy éve elmondott beszédemben ezt írtam az előttünk álló feladatokról:

Mi, a magyar nemzet tagjai, akik ma eljöttünk és az elkövetkező napokban, hetekben el fogunk jönni ide, és elhelyezünk egy tárgyat saját hibáinkra és bűneinkre, valamint szűkebb és tágabb közösségünk elvesztett életeire emlékezve, mindenekelőtt bűnbánatot kívánunk gyakorolni. E kövek, mécsesek, hozott vagy magunk összeállította kis keresztek, virágok, játékok és emlékezetünk megannyi hordozói arra figyelmeztetnek: milyen drága is az emberi lélek, amit nem kerül sokba meghajlítani, összetörni, elvesztegetni, és ha ez megtörténik, annál könnyebb utána bármit megtenni – lelkiismeretlenül.

Akik elhelyezik ezeket a tárgyakat, gondoljanak, kérem, mindenekelőtt az önmagukért és a saját lelkük megóvásáért való személyes felelősségükre, mert minden romlás innen indul el. Gondoljanak ezen keresztül saját és családjuk múlt és jelenbeli felelősségére a nemzet sorsának alakításában; gondoljanak azokra, akik az utóbbi száz évben kudarcot vallottak a saját emberségükért folytatott harcban; azokra, akik már nem engesztelődhetnek ki önmagukkal; azokra, akik vétkeztek embertársaik ellen – még ha nem is tudjuk pontosan, „mikor, hol és miképp”, de van, aki nyilvánvalóan többet, és van, akivel szemben mérhetetlenül sokat. Első gesztusaink legyenek mindenekelőtt az emlékezésé, a felelősségvállalásé és a bűnvallásé! Forduljunk a számonkéréstől és igazságosztástól önmagunk felé.

A beszéd e kiragadott részének természetesen az az értelme, hogy a sorsunkért való felelősség, ideértve a bűneinkért viselt felelősséget is, az emberi együttműködésnek is alapja: az individualizmus által lehetővé tett erkölcsi rend velejárója az egyes ember önmagáért viselt felelőssége, amelyet a kollektivisták rendszerek

a rabság édes állapotával akarnak helyettesíteni. Ezt a törekvést jelképezi a téren felállított Megszállási Emlékmű is. De amikor az Eleven Emlékműben elindultak a bűnvallást és önreflexiót célzó beszélgetések, akkor nagyon hamar kiderült, hogy sérelmei csaknem minden résztvevőnek voltak, de bűnei annál kevésbé. Ez pedig, ugye, logikai képtelenség – pontosabban a mozgalom hamar odajutott, hogy aki megfordult a körünkben, az csaknem mind áldozatnak gondolta magát, akiknek a jövő kárpótlással tartozik a múltért, ez pedig semmivel sem több, mint amit az ország magától is elért. A személyes felelősségek zárójelbe téételét és a tízmillió áldozat országában való megnyugvást.

Az Eleven Emlékmű mozgalom ezért éppen csak az alapvető célját nem érte el, s miközben máig működik, és érdekes beszélgetéseket is megélhetnek benne az odalátogatók, maga is csak ugyanannak az országnak és mentalitásnak a része maradt. Miért a kudarc? Számos ok mellett, mert a siker ezen a fronton – és ebben a tekintetben a társadalmi méretű fordulatok paradox módon „könnyebbek” – hamarabb fog megtörténni kollektíven, mint egyénileg és kis csoportokban. Innen a politika hatalmas felelőssége.

Magyarországon kollektív megrendülés nélkül nem lesz termékeny fordulat a nemzeti kultúrában. A kollektív megrendülés nemcsak a megérintett tömeg számossága miatt nem helyettesíthető, hanem mert éppen a kritikus tömeg adja a fordulat tartósságát. Amikor az általános érzület szerint mindenki egyszerre vállalja fel a saját – és magára – a közösség bűneit, az meghaladhatóvá teszi azt a kollektív cselekvési problémát, amit mindenki személyes bűnvallása okoz, és amely jellemzően nem történik meg méricskélés nélkül, a méricskélés viszont biztosan megakadályozza a megtörténtét. A megbánás és a feloldozás kettős gesztusai könnyebben mennek végbe tömegben, mert nem kell ezeket racionalizálni és konkretizálni. Általában mindenki szíve-sebben belátja a saját és családja hibáit és bűneit, s ennél a jelen esetben nem is kell több. Sőt! Éppen az általános, érzelmi alapú közösségi feloldozás az, amelyben mindenkinek részt kell vennie annak érdekében, hogy a nemzeti léptékű frusztrációk oldódjanak. Még egyszer: ezért is olyan hatalmas a politikai vezetők felelőssége és a politikai rendszer méltányos működtetésének ereje a politikai kultúra formálásában általában is, de különösen a mi helyzetünkben. És nem véletlenül éppen ennek a kettőnek – a politikusi etikának és a politikai intézményrendszer alkalmasságának – vagyunk a leginkább híján. Nem csoda, hogy a kultúránk változása éppen a kívánt irányal ellentétesen történik.

Mármost ami a politikai intézményrendszert illeti, az egyetlen, amelynek esélye van minden problémája ellenére, hogy közvetítsen a politikai célok, akaratok, identitások és értékek forgatagában, az a liberális demokrácia. Ez utóbbi minden mást megelőző politikai érték. Számosan vannak egyéni javak, ideértve az erkölcsi javakat is, amelyek révén egy ember kiemelked-

het a társai közül és hathatósan javíthat egy közösség sorsán, de nincs az az emberi kiválóság, amely társadalmi méretekben hatékonyan tudna működni a liberális demokrácia teremtette joguralom és fair döntési eljárások nélkül. A liberális demokráciát ezért nevezem minden mást megelőző politikai értéknek, amely a saját pozitívumai mellett hatékonyan osztja el az alkalmas emberek társadalmi hatásait. Bármilyen reményünk legyen a (politikai) kultúránk nemzeti és modernizációs megújítására, ez se a kultúra kialakításában, se annak táplálásában nem nélkülözheti a liberális demokrácia egyensúlyi rendszerét. Ahogy a méltányos piaci rend a gazdaságban, úgy a liberális demokrácia a közéletben a legmegfelelőbb eszköz nagy embertömegek szabad, hatékony és a kiválóság kiemelkedését legjobban szolgáló *koordinációjában*.

Az európai belátás mindenekelőtt arról tanúskodik, hogy nincsenek homogén, egyszerű, monologikus rendszerek, amelyek közben uralomra juttatják a szabadság, a hatékonyság és a kiválóság maximumát, vagyis az *emberséget*. Európainak lenni mindenekelőtt annyit tesz: bonyolultnak lenni. Ez a bonyolultság éppen annak a rétegzett, megismételhetetlen civilizációs értéket felvonultató, sűrű, kétezeröttszáz éves fejlődésnek az eredménye, amelyet nem lehet primitív konstrukciókkal helyettesíteni. És ha így írom, nem lehet, azt úgy értem, gyakorlatilag nem lehet. Nem lehet lecserélni, ami kialakult. Minden erre irányuló agresszív lépés kudarcot vallott a múltban, ha közben változó mértékben rajta hagyta is a nyomát ezen a komplex civilizáción. És ha nem lehet, akkor kár azon morfondírozni, mit veszít(ett) az ember ezzel a civilizációval, amit meg kéne menteni belőle, hiszen maga az ember (a humánus) mai fogalma sem lenne e civilizáció nélkül, ebbe belenyúlni pedig az ember, úgymond, megmentése vagy megvédése érdekében, arrogáns, de még inkább mélységesen ignoráns aspiráció.

A kereszténységünk nem választható el már a reformációtól, a felvilágosodástól, a kapitalizmustól, a nemzetektől, a holocausttól, sorolhatnám. Nem egységes hagyomány. Európainak lenni annyit tesz, mint bonyolultnak lenni. Az európai identitásunk revíziója legfeljebb félműveltek és barbárok programja lehet, amely a szerzőik színvonalának megfelelően a közelébe se jut az európai belátás – a bonyolultság – megértésének és értékelésének. Maradjunk ennyiben és reménykedjünk abban a fordulatban, amely a nemzeti kultúránkat a maga különlegességében, de egyszersmind modernizációs képességében visszavonhatatlanul és megkérdőjelezhetetlenül integrálja ennek a civilizációnak a fősodrával. Ahogy Szent István és Széchenyi akarták. És amivel a szerencsésebb magyar kisgyerekeket esti mesékben a szüleik tudva-tudatlanul biztatják.